

Amin
Maluf

Brodolom
civilizacija

Prevela sa francuskog
Vesna Cakeljić

■ Laguna ■

Naslov originala

Amin Maalouf

LE NAUFRAGE DES CIVILISATIONS

Copyright © Editions Grasset & Fasquelle, 2019

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Mojoj majci, mome ocu,
i krhkim snovima
koje su mi preneli*

Sadržaj

<i>Prolog</i>	9
I Raj u plamenu	19
II Narodi na rubu propasti	73
III Godina velikog preokreta	137
IV Svet u raspadu	199
<i>Epilog</i>	263
O autoru.	270

Prolog

Samo bogovi znaju šta donosi budućnost,
Samo oni poseduju sve svetlosti.
Mudraci od budućnosti primećuju
tek ono što neposredno predstoji.
Ponekad, dok su potpuno uronjeni u proučavanje,
Čula im se izoštre. Tada do njih dopire
tajni zov događaja koji će uslediti,
te ih osluškuju sa pomnom pažnjom...

Konstantin KAVAFI (1863–1933),
Pesme

Rođen sam dobrog zdravlja u naručju jedne civilizacije na samrtni, te sam čitavog života imao osećaj preživljavanja, bez ikakvih zasluga ili krivice, dok se istovremeno oko mene tušta i tma stvari raspadalo; poput onih filmskih likova što prelaze ulice u kojima se svi zidovi obrušavaju, a oni se ipak izvuku neozleđeni i malo otresu prašinu sa odeće, ostavljajući za sobom grad koji se sav pretvorio u gomilu ruševina.

To je bila moja tužna privilegija, od prvog daha. Ali to je zacelo i obeležje našega doba, ako ga uporedimo sa vremenima koja su mu prethodila. U prošlosti su ljudi imali osećaj da su prolazni u nepromenljivom svetu; živeli su na zemlji gde su im i roditelji živeli, radili kao što su i oni radili, lečili se kao što su se i oni lečili, obrazovali se kao što su se i oni obrazovali, molili se na isti način, putovali istim prevoznim sredstvima: moji dedovi i bake, kao i svi njihovi preci iz prethodnih dvanaest generacija, rođeni su u istoj osmanskoj dinastiji, i kako su onda mogli ne verovati da je ona večna?

„Dokle joj seže pamćenje, ruža nikada nije videla da umre baštovan“, uzdisali su francuski filozofi prosvetiteljstva

misleći na društveni poredak i monarhiju sopstvene zemlje. Danas misleće ruže poput nas žive sve duže i duže, a baštovani umiru. Tokom jednog života imamo vremena da vidimo kako nestaju zemlje, carstva, narodi, jezici, civilizacije.

Čovečanstvo se preobražava pred našim očima. Nikada njegova avantura nije bila toliko obećavajuća, niti toliko rizična. Za istoričara, predstava koju pruža svet je fascinantna. Ali treba smoći snage i nositi se sa nevoljama svojih najmilijih i sopstvenim brigama.

Rođen sam u levantском svetu. Ali on je danas toliko zaboravljen da većina mojih savremenika verovatno više ne zna na šta tačno mislim.

Istina je da nikada nije postojala nacija koja nosi ovo ime. Kada neke knjige govore o Levantu, njegova istorija ostaje neprecizna, a njegova geografija nestalna – to je samo arhipelag trgovačkih gradova, često obalskih, ali ne uvek, od Aleksandrije do Bejruta, Tripolija, Alepa ili Smirne, te od Bagdada do Mosula, Carigrada, Soluna, pa sve do Odese ili Sarajeva.

Taj zastareli termin, u značenju koje ja koristim, odnosi se na sva mesta na kojima su stare kulture sredozemnog Istoka susretale one mlađe sa Zapada. Iz njihove bliskosti umalo se nije rodila jedna drugačija budućnost za sve ljude.

Kasnije ću se opširnije osvrnuti na ovu propuštenu šansu, ali već sada moram nešto o tome da kažem kako bih precizirao svoju misao: da državljani različitih nacija i sledbenici monoteističkih religija behu nastavili da žive zajedno na ovom području sveta, i da su uspeli da usklade svoje sudbine, celo bi čovečanstvo imalo pred sobom rečiti model harmoničnog i prosperitetnog suživota, da ga nadahnjuje i osvetljava mu put. Nažalost, dogodilo se suprotno, prevladala je mržnja, nemogućnost zajedničkog života postala je pravilo.

Svetla Levanta su se pogasila. Zatim su se tmine razastrle planetom. A s moje tačke gledišta, to nije puka slučajnost.

Levantski ideal, kako su ga moji doživljavali i kako sam ja oduvek želeo da ga doživljam, zahteva od svakoga da prihvati sve svoje pripadnosti, a pomalo i tuđe. Poput svakog ideala, njemu težimo a da ga nikada potpuno ne dosegnemo, ali i sama ta težnja je blagotvorna jer ukazuje na put koji treba da sledimo, put razuma, put budućnosti. Čak ću smelo ustvrditi da upravo ta težnja označava, za ljudsko društvo, prelaz iz varvarstva u civilizaciju.

Celog detinjstva posmatrao sam radost i ponos svojih roditelja kada bi spominjali bliske prijatelje drugih veroispovesti, ili one iz drugih zemalja. Tada bi se osetio drhtaj u njihovom glasu, jedva primetan. Ali prenosila bi se poruka. Kao neko uputstvo za upotrebu, rekao bih danas.

U ono vreme, to mi je delovalo tako obično da me nije mnogo zaokupljalo; bio sam uveren da je tako svuda pod nebesima. Tek mnogo kasnije sam shvatio do koje mere je ta bliskost između različitih zajednica koja je vladala u svetu mog detinjstva bila retka. I koliko je bila krhka. Veoma rano u životu videću kako ona gubi sjaj, kako postepeno bleedi, a zatim iščezava, ostavljajući za sobom samo nostalgiju i tamu.

Jesam li bio u pravu što sam rekao da su se tmine razastrle po svetu kad su se pogasila svetla Levanta? Nije li nepriлично govoriti o tmuni baš danas kad moji savremenici i ja svedočimo najspektakularnijem tehnološkom napretku svih vremena; kad imamo u malom prstu, kao nikada ranije, sva ljudska znanja; kad naša vrsta živi sve duže i duže, i boljeg zdravlja nego u prošlosti; kad se toliko zemalja nekadašnjeg

„trećeg sveta“, počevši od Kine i Indije, najzad izvlači iz nerazvijenosti?

Ali upravo je u tome žalosni paradoks ovog veka: prvi put u istoriji imamo sredstva da ljudsku vrstu oslobodimo od svih pošasti koje je spopadaju, i da je mirno povedemo u eru slobode, blistavog napretka, planetarne solidarnosti i izobilja za sve; a mi pak jurimo, punom brzinom, u suprotnom smeru.

*

Nisam od onih koji vole da veruju kako je „ranije bilo bolje“. Naučna otkrića me fasciniraju, oslobađanje duha i tela me očarava, i smatram privilegijom život u jednoj tako inventivnoj i tako neobuzdanoj epohi kao što je naša. Međutim, već nekoliko godina pratim izvesna zastranjivanja, koja sve više zabrinjavaju, i koja prete da unište sve što je naša vrsta dosad izgradila, sve na šta smo s pravom ponosni, sve što imamo običaj da nazivamo „civilizacijom“.

Kako smo došli dotle? To je pitanje koje sebi postavljam kad god sam suočen sa mračnim previranjima ovog veka. Šta je krenulo naopako? Koje su to krivine kojima se nije trebalo zaputiti? Jesmo li ih mogli izbeći? I je li danas još uvek moguće da ispravimo kormilo?

Pribegavam pomorskom vokabularu zato što me već nekoliko godina opseća slika brodoloma – vidim moderan, blistav brod, pun samopouzdanja i na glasu nepotopiv poput *Titanika*, koji vozi gomilu putnika iz svih zemalja i svih društvenih staleža, i koji uz fanfare hrli ka svojoj propasti.

Treba li da dodam kako njegovu plovidbu ne pratim kao običan posmatrač? I ja sam na palubi, sa svim svojim savremenici. Sa onima koje volim najviše, i sa onima

koje volim manje. Sa svime što sam izgradio, ili verujem da sam izgradio. Sigurno ću se truditi da do kraja ove knjige zadržim najodmereniji mogući ton. Ali sa užasom gledam kako se približavaju ledeni bregovi čiji se obrisi ukazuju pred nama. I sa užasom molim nebesa, na svoj način, da nekako uspemo da ih izbegnemo.

Brodolom je, naravno, metafora. Zacelo subjektivna, zacelo približna. Moglo bi se naći mnogo drugih slika sposobnih da opišu potrese ovog veka. Ali mene ova opsega. Ne prođe nijedan dan, u poslednje vreme, a da mi ne dođe u misli.

Često, prečesto, nažalost, podseti me na moju rodnu regiju. Na sva ona mesta čija antička imena volim da izgovaram – Asirija, Niniva, Vavilon, Mesopotamija, Emesa,* Palmira, Tripolitaniya, Kirenaika, ili kraljevstvo Sabe, nekad zvano „Srećna Arabija“**... Njihovi narodi, baštinici najstarijih civilizacija, kriju se na splavovima, baš kao posle brodoloma.

Katkada je u pitanju klimatsko zagrevanje. Džinovski glečeri koji se neprestano otapaju; Arktički okean koji u letnjim mesecima ponovo postaje plovani, prvi put nakon više milenijuma; ogromne sante leda koje se odvajaju od Antarktika; ostrvski narodi Pacifika koji se pribojavaju da će uskoro biti potopljeni... Hoće li oni zaista doživeti, u narednim decenijama, apokaliptičke brodolome?

Drugi put, slika je manje konkretna, manje ljudski potresna, a više simbolična. Tako na primer, kada posmatramo Vašington, prestonicu prve svetske sile, one koja treba

* Homs, grad u zapadnoj Siriji koji se u rimsko doba zvao Emesa, a u biblijsko Kadeš. (Prim. prev.)

** Područje današnjeg Jemena Rimljani su nazivali *Arabia Felix* (Srećna Arabija), za razliku od *Arabia Deserta* (Pustinjska Arabija), i to zbog bogatstva i blagostanja koje se temeljilo na trgovini tamjanom i mirisnom smolom. (Prim. prev.)

da daje primer zrele demokratije i da za ostatak planete predstavlja gotovo očinski autoritet, ne pomišljamo li na brodolom? Nijedan čamac za spasavanje ne plovi rekom Potomak; ali, u izvjesnom smislu, komandni most broda na kome je ljudski rod poplavljen, i celo čovečanstvo doživljava brodolom.

Drugi put pak u pitanju je Evropa. U mojim očima, njen san o ujedinjenju jedan je od najperspektivnijih snova našeg vremena. Šta se desilo s njim? Kako smo mogli dozvoliti da se tako rasprši? Kada je Velika Britanija odlučila da napusti Uniju, lideri kontinenta su požurili da minimizuju taj događaj, i da obećaju smeće inicijative među ostalim članicama kako bi ponovo osnažili projekat. Nadam se od sveg srca da će u tome i uspeti. Čekajući, ne mogu da odolim da opet ne prošapućem: „Kakav brodolom!“

Duga je lista svega onoga što je još juče uspevalo da podstakne ljude da sanjaju, da uznesu njihov duh, da mobilise njihovu energiju, a što je danas izgubilo privlačnost. Čini mi se da ne preterujem ako tu „demonetizaciju“ ideala, koja se neprestano širi, i koja pogađa sve sisteme, sve doktrine, pripišem sveopštem moralnom brodolomu. Dok komunistička utopija tone u provaliju, trijumf kapitalizma prati jedna opscena razuzdanost nejednakosti. Što možda ima, ekonomski, svoje opravdanje; ali na ljudskom planu, na etičkom planu, i bez sumnje na političkom planu, to je neosporno brodolom.

Da li nam ovi primeri nešto govore? Ne dovoljno, po mom osećaju. Oni zacemento objašnjavaju naslov koji sam izabrao, ali još uvek ne omogućuju da shvatimo suštinu. To jest da je na delu jedna mašinerija koju niko nije namerno pokrenuo, ali u koju smo svi uvučeni silom, i koja preti da uništi naše civilizacije.

* * *

Evocirajući turbulencije koje su dovele svet na prag propasti, često ću morati da kažem „ja“, i „mi“. Više bih voleo da ne moram govoriti u prvom licu, naročito na stranicama ove knjige koja se bavi ljudskom avanturom. Ali kako bih mogao drugačije kad sam već na početku svog života bio neposredan svedok potresa o kojima se spremam da govorim; kad je „moj“ levantski svet bio prvi koji je potonuo; kad je „moja“ arapska nacija bila ona čije je samoubilačko očajanje uvuklo celu planetu u džinovski razorni zupčanik?

I

Raj u plamenu

*After the torchlight red on sweaty faces
After the frosty silence in the gardens
After the agony in stony places...
He who was living is now dead
We who were living are now dying
With a little patience*

Posle plamenih baklji na znojnim licima
Posle ledenog muka u vrtovima
Posle agonije na kamenim čukama...
Onaj koji je živeo sada je mrtav
Mi koji smo živeli sada umiremo
Sa malo strpljenja

T. S. ELIOT (1888–1965),
The Waste Land [Pusta zemlja]

1

Nisam upoznao Levant zlatnog doba, stigao sam prekasno, od pozornice je ostao samo dekor u dronjcima, od gozbe su ostale samo mrvice. Ali neprestano sam se nadao da bi svetkovina mogla jednog dana ponovo početi, nisam hteo da verujem da mi je sudbina odredila da se rodim u kući već predodređenoj za rušenje.

Što se kuća tiče, moji ih behu izgradili nekoliko, između Anadolije, Libanske planine, obalskih gradova i doline Nila, koje će sve napustiti, jednu za drugom. Sećanje na njih neminovno u meni budi nostalgiju, kao i malčice stoičke pomirenosti sa ništavnošću materijalnih stvari. Ne vezivati se ni za šta za čim možemo žaliti onog dana kad budemo morali da odemo!

Ali uzalud. Vežemo se, neminovno. Zatim, neminovno, odlazimo. A da čak ne zatvorimo za sobom vrata, pošto više nema ni vrata ni zidova.

Rođen sam u Bejrutu, 25. februara 1949. Vest beše objavljena, kao što se nekada činilo, u maloj rubrici dnevnih novina u kojima je radio moj otac. „Dete i majka su dobro.“

Zemlja i njena regija nisu pak bile dobro. Malo je bilo ljudi koji su tada toga bili svesni, ali silazak u pakao već je bio počeo. Više nije mogao da se zaustavi.

U Egiptu, usvojenoj domovini majčine porodice, ključalo je. Dve nedelje pre mog rođenja, 12. februara, bio je ubijen Hasan el Bana, osnivač Muslimanske braće. Beše se uputio tog dana kod jednog od svojih političkih saveznika; i baš kad je izlazio iz zgrade, naišao je automobil iz kojeg je na njega pucano. Iako je pogođen jednim metkom ispod pazuha, nije se srušio na zemlju, a rana nije izgledala previše ozbiljna. Čak je uspeo da potrči za vozilom i da sâm zapiše broj registarske tablice. Tako se doznalo da automobil ubicâ pripada jednom generalu policije.

El Bana je zatim otišao u bolnicu na lečenje. Njegovi sledbenici su mislili da će biti otpušten istoga dana, sa običnim zavojem. Spremali su se za trijumfalan doček. Ali unutrašnje krvarenje doći će mu glave. Nekoliko sati kasnije, bio je mrtav. Imao je samo četrdeset dve godine.

Njegovo ubistvo usledilo je kao odgovor na ubistvo egipatskog premijera Nokraši-paše, koga je pokosio jedan „muslimanski brat“ mesec i po dana ranije, 28. decembra. Ubica, student medicine, bio se prurušio u policajca kako bi mogao da se ubaci u službenu zgradu, da priđe državniku i ustrelji ga iz neposredne blizine dok se ovaj spremao da uđe u lift. Ubistvo je sam počinio, kao odgovor na odluku vlade 8. decembra da raspusti Bratstvo.

Odmeravanje snaga između islamske organizacije i vlasti Kaira nastavilo se sledećih dvadeset godina. Uoči mog rođenja posebno se zaoštrilo. U narednim decenijama biće još mnogo krvavih epizoda, kao i dugih primirja, posle kojih će uvek uslediti ponovni okršaj. Dok pišem ove redove, sukob i dalje traje.

Taj sukob, započet u Egiptu dvadesetih godina, na kraju će ostaviti posledice u celom svetu, od Sahare do Kavkaza i planina u Avganistanu, pa sve do njujorških Kula bliznakinja, napadnutih i uništenih 11. septembra 2001, u samoubilačkom atentatu komandosa na čijem čelu je bio jedan egipatski islamistički militant.

Ali te 1949, obračuni između vlasti i Braće, ma kako bili žestoki, još uvek nisu ugrožavali svakodnevni život. Stoga moja majka nije oklevala da povede moju stariju sestru i mene u Kairo, četiri nedelje posle mog rođenja. Bilo joj je mnogo lakše da se brine o nama uz pomoć svojih roditelja i posluge koju su imali. U Libanu joj moj otac, koji je živeo od svoje plate novinskog urednika, nije mogao obezbediti takve lagodnosti. Kad je imao vremena, i on je išao s njima kod njenih. Što je činio sa zadovoljstvom. Obožavao je prošlost Egipta, i osećao je divljenje za njegovu kulturnu uzavrelost – za pesnike, slikare, muzičare, pozorište, film, štampu, izdavačke kuće... Uostalom, upravo u Kairu beše objavio, 1940, svoju prvu knjigu, antologiju levantskih autora engleskog jezika. I takođe u Kairu, u grčko-katoličkoj crkvi, moji roditelji su se venčali 1945. godine.

U to vreme, zemlja na Nilu bila je za moju porodicu istinska druga domovina, i majka me je tamo vodila tri godine zaredom na duže boravke – po mom rođenju, zatim sledeće godine, kao i naredne. U svežoj sezoni, naravno, jer leti je vazduh važio za „nedišljiv“.

Zatim je, naglo, taj ritual prekinut. Poslednjih dana 1951, moj deda, koji se zvao Amin, iznenada je umro od srčanog udara. A za njega je bez sumnje bio blagoslov da napusti svet pre nego što vidi kako se raspada njegovo životno delo. Jer manje od mesec dana kasnije, *njegov* Egipat, koji je toliko voleo, već je bio u plamenu.

*

Beše tamo došao sa šesnaest godina, pošavši stopama svog najstarijeg brata, i brzo je osvojio svoje mesto pod suncem zahvaljujući neobičnom talentu: kroćenju konjâ. Kada bi neka životinja bila nepokorna, momčić bi joj skočio na leđa, čvrsto se pripijajući za nju rukama i nogama savijenim u luk, da je više ne ispusti. Uzalud je trčala, propinjala se, frktala, njen jahač bi ostao u sedlu. I uvek bi se konj umorio pre njega. Umirio bi se, pognuo glavu, zatim bi krenuo ka pojilištu da utaži žeđ. Moj budući deda bi ga potapšao po sapima, pomilovao po vratu, pročešljao bi mu prstima grivu. Bio bi ga ukrotio.

Nije dugo obavljao taj momački posao. Čim je malo sazreo i fizički se razvio, bacio se na sasvim drukčiji posao, za koji nije imao nikakvu diplomu ni stručno obrazovanje, ali za kojim je Egipat, tada u punom razvoju, imao preku potrebu: na gradnju puteva, kanala i mostova. Osnovao je sa svojom braćom građevinsko preduzeće u jednom gradu u delti Nila, po nazivu Tanta. Tamo će sresti svoju ženu, Viržini, maronitkinju* kao i on, ali koja je rođena u Adani, u Maloj Aziji; njena porodica beše emigrirala u Egipat da bi izbegla krvave neredne 1909, čija su meta najpre bili Jermeni, da bi se potom neprijateljstvo proširilo i na hrišćanske zajednice.

Moji budući baka i deda venčali su se u Tanti po završetku Prvog svetskog rata. Imali su sedmoro dece. Najpre sina, koji je umro vrlo mlad; zatim, 1921, devojčicu, moju majku. Nazvali su je Odet. Moj otac ju je uvek zvao Od.

* Maroniti su arapski hrišćani, članovi Istočne katoličke crkve, čije nasleđe seže do Sv. Marona ili Maruna iz ranog V veka. Čine jednu od glavnih verskih grupa u Libanu, a ima ih i u Siriji, Turskoj, na Kipru. (Prim. prev.)

* * *

Kada je porodični posao počeo da cveta, moj predak je odlučio da se nastani u Heliopolisu, novom gradu utemeljenom u blizini Kaira na inicijativu jednog belgijskog industrijalca, barona Ampena. U isto vreme, dao je da mu se u jednom selu na Libanskoj planini sagradi kuća od belog kamena – čvrsta, elegantna, na dobrom mestu, komforna, a da pritom nije bila luksuzna. U njoj je nameravao da provodi leto.

Među onima koji behu otišli u pečalbu u Egipat kad i on, neki su živeli u istinskim palatama; posedovali su banke, fabrike, polja pamuka, međunarodne kompanije, pa su čak sebi dobavili i plemićke titule – paše, grofa ili princa. To nije bio slučaj mog dede. On je dobro zarađivao, ali nije zgrnuo ogromno bogatstvo. Čak ni u selu, u kome je bilo svega dvadesetak kuća, njegova nije bila najraskošnija. Predanost radu omogućila mu je da napreduje i da se izdigne iznad društvenog sloja u kome je rođen, a da ipak ne bude na vrhu društvene lestvice. Istinu govoreći, sličan životni put je imao veliki broj njegovih sunarodnika koji su, između poslednje trećine XIX veka i sredine XX veka, radije birali da se nastane u dolini Nila nego da emigriraju ka udaljenijim zemljama.

Budući da sam rođen krajem tog perioda, najpre sam ga upoznao na osnovu priče svojih roditelja i njihovog okruženja. Kasnije sam čitao neke knjige – pripovetke, naučne studije i romane u slavu Aleksandrije i Heliopolisa. I danas sam uveren da su moji imali, u svoje vreme, odlične razloge da izaberu Egipat. On je nudio industrijskom emigrantu povlastice kakvima otada nikad nije bilo ravnih.

Tačno je da su zemlje poput Sjedinjenih Država, Brazila, Meksika, Kube ili Australije pružale prividno bezgranične mogućnosti; ali valjalo je preći okeane, i zauvek se odvojiti

od rodne grude; dok je moj deda mogao, na kraju naporne radne godine, da se vrati u svoje selo u kojem bi se ušuškao u majčinskom krilu i napunio energijom.

Kasnije, mnogo kasnije, krenuće talasi emigracije ka zemljama nafte, koje su geografski blizu i gde se moglo pristojno zarađivati za život, a gde su se oni prepredeniji čak mogli brzo obogatiti. Ali ništa više od toga. Naporno su radili, sanjali u tišini, krišom pili, a zatim su davali sebi oduška u prekomernom pijančenju. Dok je u dolini Nila bilo i druge hrane. U muzici, u književnosti, kao i u mnogim drugim umetnostima, došlo je do istinskog procvata u kojem su se doseljenici svih zemalja i svih veroispovesti osećali pozvanim da sudeluju, na isti način kao i lokalno stanovništvo.

Egipatski kompozitori, pevači, glumci, romansijeri i pesnici postaće za dugo vremena zvezde celog arapskog sveta, pa i šire. Dok je diva Um Kalsum* pevala Hajamove *Rubaije*, i dok je nezaboravna Asmahan, sirijska izbeglica, slavila *Slatke noći u Beču*, Lejla Murad, rođena Asulin, naslednica duge tradicije jevrejskih muzičara, ushićivala je pune sale svojom kulturnom pesmom koja kaže: *Moje srce je moj jedini vodič*.

Taj pokret će zračiti, od Levanta i arapskog jezika, čak i ka drugim kulturnim svetovima. Značajno je, na primer, da je *My Way*, čuvena pesma Frenka Sinatre, zapravo bila napisana za Kloda Fransoa, Francuza iz Egipta, pre nego što će biti adaptirana na engleskom za Pola Enku, Amerikanca sirijsko-libanskog porekla. Uostalom, i u samoj Francuskoj, glavnim mjuzik-holom dugo su vladale zvezde rođene u Egiptu, kao Dalida, Žorž Mustaki, Gi Bear, ili pomenuti Klod Fransoa.

* Kolika je veličina u celom arapskom svetu bila Um Kalsum (Oum Kalthoum, 1898–1975) zvana „Zvezda Orijenta“, dovoljno govori podatak da je na njenoj sahrani bilo preko milion ljudi. (Prim. prev.)

I to je samo jedan od domena. Kad je moj deda odlazio u egipatsko Ministarstvo javnih radova da dobije ovlašćenje za učešće na javnom tenderu, u toj istoj upravi, na jednom od spratova, za kancelarijskim stolom sedeo je službenik po imenu Konstantin Kavafi, za koga niko u to vreme nije ni slutio da će jednog dana važiti za najvećeg grčkog pesnika modernih vremena – rođen u Aleksandriji, 29. aprila 1863, umro u Aleksandriji 29. aprila 1933, kažu njegovi biografi. Ništa ne ukazuje na to da su se njih dvojica upoznali, ali ja volim da zamišljam kako su zajedno bili nadvijeni nad nekim projektom navodnjavanja.

U Aleksandriji je takođe rođen, 1888, veliki italijanski pesnik Đuzepe Ungareti, gde je i proveo prve godine svog života. Njegova majka je tamo držala pekaru...

*

Moj otac, za razliku od mnogih svojih sunarodnika, nije bio čovek zagrižen za novac, a Egipat je pamtio pre svega po njegovim pesnicima. Često mi je recitovao njihove stihove, i tako sam slušajući ih i sâm neke zapamtio. Miljenik mu je bio Ahmed Šavki, koga su zvali „Princom pesnika“, i koji je važio za ikonu arapske kulturne renesanse za koju se tada verovalo da je neizbežna, da je iminentna, i da će se sigurno rascvetati počevši od doline Nila.

Kada je Šavki posetio Liban, to je bio veliki događaj o kome su dnevne novine izveštavale na naslovnici. Svuda ga je sledio buljuk mladih pisaca. Otac je celog života bio ponosan što je uspeo jednom prilikom da ga sretne; bilo je to u restoranu na otvorenom, a pesnik beše natočio pivo u čašu, pa ju je prineo uhu, blago zabacivši glavu unazad, objašnjavajući ljudima oko sebe da su taj karakterističan

zvuk nekada davno drevni arapski pisci nazivali *jarš*. Trice i kućine, ali otac je o tome govorio sa uzbuđenjem zato što se prisećao Šavkijevog glasa i gesta.

Kada dođem u Rim, ponekad odem u park Vile Borgeze, gde se uzdiže statua tog egipatskog pesnika, sa leptir-mašnom, ružom među prstima, i glave blago zabačene unazad, kao u očevim sećanjima.

Isto tako značajan kao „Princ“ Šavki, i isto tako reprezentativan za tu prosperitetnu epohu, bio je Taha Husein, koga su zvali „Doajen arapske književnosti“.

Rođen u porodici siromašnih seljaka i oslepeo sa tri godine usled neke loše lečene bolesti, umeo je da se izdigne iznad ovog hendikepa, da bi postao najpoštovaniji egipatski intelektualac svog vremena. Čovek prosvetiteljstva, istinski modernista, pozivao je arapske istraživače da ponovo proučavaju istoriju modernim naučnim alatima, umesto da beskonačno ponavljaju zablude svojih prethodnika.

Planula je živa polemika 1926. godine kada je objavio jedno delo u kome je ustvrdio da je arapska poezija koja je smatrana preislamskom bila u celosti napisana u poznijoj epohi, u kontekstu rivalstva među različitim plemenima. Ono što je izazvalo sablazan i zbog čega su ga nazivali nevernikom nije bilo samo njegovo preispitivanje pogleda na istoriju arapske književnosti i načina na koji dela behu nastala. Hteli su povrh svega da ga spreče da svoju ikonoklastičku metodu primenjuje na verske tekstove.

Ta polemika je podsećala na onu koju je izazvao Ernest Renan, šezdeset četiri godine ranije, kada se usudio da na svom uvodnom predavanju u Kolež de Fransu* nazove

* Kolež de Frans (*Collège de France*) nalazi se u Latinskom kvartu u Parizu i predstavlja visokoškolsku i naučnu instituciju najvišeg ranga,

Isusa „izuzetnim čovekom“ ne smatrajući ga bogom. Taha Husein, profesor na univerzitetu u Kairu, istog časa je suspendovan, kao što je bio i Renan. Ali kad je šejh Al Azhara, najvećeg verskog autoriteta u zemlji,* tražio da mu se sudi, egipatska vlada je odbila da ide tako daleko, smatrajući da je reč o normalnoj akademskoj raspravi u koju ne treba da se meša sudstvo.

Uprkos napadima koji su se obrušili na njega iz tradicionalističkih sredina, Doajen arapske književnosti ostao je, do svog poslednjeg dana, izuzetno uvažen intelektualac među svojim savremenici. Čak i više od toga, jer beše postavljen na najviše funkcije: za dekana Filološkog fakulteta, zatim za rektora Univerziteta u Aleksandriji, pa čak, od 1950. do 1952, za ministra nacionalnog obrazovanja – ili, da preuzmemo onaj tako lep naziv koji se koristio u Egiptu tog vremena, za „ministra Znanja“. Jedna od njegovih prvih odluka bila je uvođenje besplatnog školovanja.

To što je jedan slep čovek koga su neki verski autoriteti smatrali nevernikom ostvario takav uspon mnogo govori o Tahi Huseinu, naravno, ali takođe i pre svega o Egiptu njegovog vremena.

Mogli bismo navesti i mnoge druge primere. Podsetiti da je upravo u Kairskoj operi 1871. godine bila postavljena

otvorenu za sve, besplatnu, u kojoj se ne dodeljuju diplome. Biti imenovan predavačem ove institucije smatra se najvećom počašću koju naučnik ili umetnik može da postigne. (Prim. prev.)

* U pitanju je Univerzitet Al Azhar, najprestižnija islamska visokoškolska ustanova, osnovana još krajem X veka. Povezan je sa istoimenom džamijom, i čuven u svetu zbog svoje uloge u islamskoj nauci. Na čelu Al Azhara je šejh Al Azhar, koji je član Vrhovnog saveta. Naserova vlada je 1961. godine temeljno reorganizovala ovaj univerzitet otvorivši nekoliko sekularnih fakulteta (medicinu, mašinstvo, poljoprivredu), kao i fakultet za žene. (Prim. prev.)

Verdijeva *Aida*, po narudžbi egipatskog kadije; pomenuti imena Jusefa Šahina ili Omara Šarifa, dva Libanca iz Egipta koji će lansirati egipatski film na svetsku pozornicu; navesti brojne lekare specijaliste koji potvrđuju da je kairska škola medicine bila, izvesno vreme, jedna od najboljih u svetu... Ali ne pokušavam ništa da dokažem, hteo bih samo da dočaram utisak koji su mi roditelji preneli: o jednoj izuzetnoj zemlji koja je živela u povlašteno doba svoje istorije.

Evocirao sam neke očeve uspomene, iako mi je o Egiptu najviše pričala majka, i to svakoga dana, neumorno. O njegovom mangu i gojavi „čiji miris nigde drugo ne može da se nađe“; o robnim kućama *Sikurel*,* u Kairu, „koje nimalo nisu zaostajale za *Harodsom* iz Londona i *Galeri Lafajet* iz Pariza“; o poslastičarnici *Gropi*, „koja nije imala šta da pozavidi onima u Milanu ili Beču“; ne zaboravivši duge i sanjalačke plaže u Aleksandriji...

Bilo je tu, naravno, uobičajene nostalgije koju svako oseća u predvečerje svog života pomišljajući na blagosloveno vreme mladosti. Ali nije samo to posredi, nije priča moje majke jedina. Slušao sam toliko drugih ljudi, čitao sam toliko svedočanstava, i nema sumnje da je u mojim očima zaista postojao, izvesno vreme, i za izvesno stanovništvo, raj zvani Egipat. Gde sam odlazio kad još nisam mogao ništa da vidim, ništa da shvatim, ništa da upamtim. A koji je jednog dana prestao da bude ono što je bio, i prestao da obećava ono što se činilo da je obećavao.

* Sikurel (Cicurel) je ugledna sefardska porodica iz Egipta koja je ostala upamćena po luksuznim robnim kućama. (Prim. prev.)

2

Kad je moj deda sahranjen, u prvim danima januara 1952. na maronitskom groblju u Kairu, ulice behu uobičajeno mirne, iako je napetost bila primetna za one koji su umeli da je oseće.

Već tri meseca je tinjala kriza između narodne vlade i britanskih vlasti, koje behu dodelile zemlji nezavisnost trideset godina ranije, ali koje su je posle, 1936. godine, primorale da potpiše ugovor koji im omogućuje da drže trupe u zoni Sueckog kanala. U to vreme, Hitlerov uspon i Musolinijevo osvajanje Etiopije opravdavali su takav sporazum. Međutim, čim se Drugi svetski rat priveo kraju, egipatski čelnici su tražili od Londona da okonča svoje vojno prisustvo, koje više nije imalo opravdanja, koje nije bilo primereno za jednu suverenu zemlju, i koje je lokalno stanovništvo teško prihvatilo.

Započeti su pregovori, razmenjeni su predlozi i kontrapredlozi, pregovaralo se beskonačno a da se nije postigao ni najmanji rezultat. Iscrpljena, vlada iz Kaira je uspela da se oktobra 1951. u Parlamentu izglasa unilateralno poništenje ugovora, i zahtevala je od Britanaca da povuku svoje trupe u

najkraćem roku. Ta odluka je izazvala oduševljenje Egipćana, koji su spontano izašli na ulice da proslave „oslobođenje“ teritorije kao da je u pitanju svršena stvar.

Ali London nije imao nameru da se pokori. Ustoličen je novi premijer, glavom i bradom Vinston Čerčil. Sa sedamdeset sedam godina upravo beše odneo pobjedu na opštim izborima i ponovo preuzeo dizgine vlade nakon što je bio poražen 1945, neposredno posle pobjede za koju je bio najviše zaslužan. Taj čovek ni za dlaku nije popustio u svojoj tvrdokornosti. Ljutio se na laburiste što su izgubili Indiju, i bio je odlučan da više nikome ne prepusti ni pedalj teritorije Carstva, ni trunak njegovog prestiža. Umesto da povuče trupe iz zone Kanala, naredio je da se ojačaju.

Njegov egipatski homolog Nahas-paša bio je takođe veteran u politici. Sa sedamdeset dve godine, upravljao je petom vladom u svojoj dugoj karijeri. Bogati veleposednik, umeren u patriotizmu i pristalica parlamentarne demokratije na zapadnjački način, nije imao naročitu želju da ukrsti koplja sa Velikom Britanijom. Ali nije mogao da odstupi a da ne izgubi obraz, niti da dozvoli da ga pregaze militantniji nacionalisti. Stoga je pribegavao različitim protivudarcima sa ciljem da iscrpi Engleze, kako bi se ovi pomirili s tim da sami moraju da odu. Bilo je to rizično, čak vrlo rizično, kao što će se kasnije pokazati, ali njemu se činilo još rizičnije da ispadne saučesnik i saradnik okupacionih snaga.

Mere koje su preduzimale egipatske vlasti behu, za neke, čisto simbolične. U Aleksandriji su promenili ime pojedinim avenijama koje su se zvale po britanskim uglednim ličnostima, kao što je lord Kičener ili general Alenbi. U Kairu su odlučili da pretvore prestižni privatni *Gezira sporting klub*, koji su posećivali mnogi engleski državljani, u javni

park otvoren za sve. Preporučili su trgovcima da više ne uvoze englesku robu. Podsticali su Egipćane koji su radili za britanske trupe u zoni Sueckog kanala, a koji su brojali na desetine hiljada, da napuste posao, obećavajući im nadoknadu, a ponekad im preteći represalijama ako budu uporni da ostanu u službi okupatora. Kao teže mere, behu pokrenute operacije komandosa protiv britanskih postrojenja. Vodili su ih mladi naoružani ljudi koji su pripadali različitim političkim pokretima, od komunista i nacionalista do Muslimsanske braće. Neki od tih aktivista pripadali su i snagama reda; a vlada je, kako bi izbegla da stvari potpuno izmaknu njenoj kontroli, dozvolila policijskim pomoćnicima da se pridruže tim napadima.

Englezi onda odlučiše da im zadaju žestok udarac, kao upozorenje. U petak 25. januara 1952. izvršiše napad na policijske zgrade u Ismailiji, na zapadnoj obali Kanala. Došlo je do prave bitke, koja je trajala nekoliko sati, a čiji je ishod bio preko četrdeset mrtvih Egipćana i stotinak ranjenih. Kada se vest proširila zemljom, celo stanovništvo je obuzeo bes.

Sutradan, u subotu, već od rane zore na ulicama Kaira počeo da se okupljaju demonstranti. Broj im je rastao iz sata u sat, zatim stadoše da pustoše i pale najviđenija britanska preduzeća, kao što je banka *Barkli*, putnička agencija *Tomas Kuk*, knjižara *V. H. Smit*, *Tarf klub* ili hotel *Šeperd*, ustanova osnovana više od sto godina ranije, koja je nekada služila kao generalštab engleskoj vojsci, i koja je ostala jedna od najluksuznijih u zemlji.

Zatim se pobunjenici obrušiše na sva mesta koja posećuju Zapadnjaci ili egipatska vladajuća klasa: na barove, privatne klubove, bioskopske sale, kao i robne kuće evropskog stila – među njima i na nezaboravnu *Sikurel*, koja je toliko

usrećivala moju majku. Svuda su uništavali, pljačkali, palili, pa se čak dogodio izvestan broj linčovanja. Krajem dana je izbrojano tridesetak mrtvih, preko petsto povređenih ljudi i skoro hiljadu spaljenih zgrada. Sav moderni centar prestonice bio je razrušen.

Nikada se nije sa izvesnošću utvrdilo ko su bili kolovođe velike pobune u Kairu. Čak i danas neki istoričari veruju da je reč o spontanom pokretu koji se malo-pomalo oteo kontroli hraneći se sopstvenim rušilačkim besom; drugi su pak ubeđeni da je postojao „dirigent“, sa jasnim političkim ciljevima. Činjenica je da su se naređenja umnožavala kako su prolazili sati. Dok je masa u početku protestovala samo protiv akcija engleskih vojnika, s vremenom je počela da izvikuje neprijateljske slogane na račun egipatske vlade, optužujući je za saučesništvo, dohvativši se takođe mladog kralja Faruka, za koga se govorilo da je korumpiran, neosestljiv na stradanja svojih podanika i potpuno pod uticajem svojih jarana u razvratu.

Nemoćna i bespomoćna, vlast ceo dan nije mrdnula prstom, ostavljajući slobodan teren pobunjenicima i trudeći se samo da zaštiti četvrti u kojima žive dostojanstvenici režima. Već sutradan, Nahas-paša, potpuno diskreditovan, morao je da podnese ostavku. Nesrećno je izgubio opkladu, i više neće igrati nijednu značajniju ulogu u životu zemlje. I ne samo on, uostalom. Čitava stara vladajuća klasa uskoro će napustiti pozornicu praćena neprijateljskim arlaukanjem, i to zauvek.

*

Šest meseci nakon pobune u Kairu, „Slobodni oficiri“ dočepali su se vlasti, monarh je otišao u izgnanstvo, počinjala je

nova era, karakteristična po žestokoj borbi između dve glavne političke grupacije, obe divlje nacionalističke i odlučno neprijateljske prema prethodnom kosmopolitskom društvu: s jedne strane, Muslimanska braća, koji su uživali široku podršku naroda; a s druge, oružane snage, koje će iznedriti jednog snažnog čoveka, pukovnika Gamala Abdela Namera. On će sledećih petnaestak godina biti najpopularniji vođa arapskog sveta, i jedna od najviđenijih ličnosti na međunarodnoj sceni. Za moje, međutim, njegov munjeviti uspon nije predskazivao ništa dobro. Novi moćnik neprestano je isticao kako egipatski narod mora da preuzme od stranaca kontrolu nad svojim teritorijama, svojim resursima, svojom sudbinom. U godinama posle revolucije 1952. uslediće čitav niz mera – otimačine, konfiskacije, plenidbe, eksproprijacija, nacionalizacija itd. – u cilju da ogule imućne porodice, s posebnom pažnjom, usudio bih se da kažem, na one koji su na svoju nesreću bili „alogeni“, odnosno tuđinci.

Moj deda je umro pre ustanka u Kairu i revolucije, a njegovi naslednici će uskoro morati da prodaju u bescenje posede koje im beše ostavio. Pre nego što će napustiti svoj rodni Egipat da bi se rasuli na razne strane, jedni ka Severnoj Americi, drugi ka Libanu.

Dok su moji oplakivali svoj izgubljeni raj, Naser je neprestano dobijao na ugledu i jačao svoju moć. Nizom veštih manevara uspeo je da odstrani sve moguće rivale među oficirima, a zatim da izađe kao pobednik iz nadmetanja sa Muslimanskom braćom. Pošto je postao predsednik Republike i neosporni vođa revolucije, procenio je da je došao trenutak da omogući Egipćanima da vrate Englezima milo za drago. U govoru u Aleksandriji, 26. jula 1956, najavio je

nacionalizaciju Svetske kompanije Sueckog morskog kanala, čije prostorije je zauzeo istoga dana.* Velika Britanija, Francuska i Izrael odgovorili su posle nekoliko nedelja usklađenom vojnom akcijom. Ali ta akcija se nije mogla nastaviti. Zbog neodobravanja Vašingtona i pretnji Moskve da će izvršiti odmazdu, tri zemlje u koaliciji behu primorane da prekinu operacije i da povuku trupe. Suecka kriza se okončala velikim političkim debaklom za dve glavne evropske kolonijalne sile i trijumfom za Nasera. On beše podario svom narodu blistavu osvetu; učutkao je na duže vreme slatkorečiva obećanja islamista; i predstavio se na svetskoj sceni kao novi šampion borbe za prava potlačenih naroda.

I baš u tom trenutku slave reis je proglasio smrtnu presudu kosmopolitskom i liberalnom Egiptu. Preduzeo je niz mera sa ciljem da protera iz zemlje Britance, Francuze i Jevreje. Prividno, to su bile ciljane sankcije, usmerene protiv onih koji su izvršili „tripartitnu agresiju“. U stvarnosti, njegova politika izazvala je masovan egzodus svih takozvanih poegipćenih zajednica, od kojih neke behu naseljene generacijama, odnosno više vekova, na obalama Nila.

Te mere izazvale su ogorčenje samo onih koji su bili direktno pogođeni. U očima svih ostalih u svetu izgledale su, u kontekstu epohe, kao normalan nastavak Suecke krize i predvidiva posledica nastojanja Egipta da povrati svoj suverenitet, suviše dugo gažen.

* *Compagnie universelle du canal maritime de Suez* osnovao je 1858. Ferdinan de Leseps radi probijanja i eksploatiranja Sueckog kanala. Kanal dug 160 km između Sredozemnog mora i Crvenog mora otvoren je 1869. Posle nacionalizacije 1956, egipatsko nasleđe preneseno je na kompaniju *Suez Canal Authority*. (Prim. prev.)

Naser je preko noći postao idol masa, u svojoj zemlji i na celom Bliskom istoku, pa i šire. Već dva veka nijedan arapski lider nije probudio tako velika nadanja kao taj lepi tridesetogodišnji oficir sa opojnim glasom i govorima punim obećanjâ. No kad bi se u mojoj porodici poveo razgovor o njemu, retko bi neko naumio da ga hvali, blagosilja ili da mu poželi dug život.

3

Moja porodica s majčine strane uvek je imala osećanje da je nepravedno isterana iz zemaljskog raja.

Isterana jeste bila, ili barem pogurana, bez mnogo obzira, ka izlazu... Ako se zapitamo je li bilo *nepravedno*, o tome vredi razmisliti. Moje osećanje po tom pitanju se mnogo puta menjalo kako su proticale godine.

U detinjstvu sam imao ista uverenja kao moji najbliži. Slušao sam majčine priče o onome što smo „mi“ izgubili u Heliopolisu ili Aleksandriji, i osećao sam zbog toga tugu. Bila je to redovna tema na porodičnim skupovima. S vremena na vreme, dešavalo se da u Liban dođe neki ujak, neka rođaka ili porodični prijatelj, koji behu pokušali da ostanu u Egiptu malo duže od ostalih, pre nego što bi digli ruke. Još se sećam izreke koju je koristio jedan od tih novih „polumigranata“ da bi opisao život pod novim revolucionarnim režimom, koji je drastično ograničavao slobodu izražavanja i udruživanja, kao i slobodno preduzetništvo: „Sada je obavezno sve što nije zabranjeno!“ Nikada nisam zaboravio tu rečenicu, koja mi se čini kao odlična definicija autoritarizma.

Bilo je takođe gnusnih epizoda. Kao kada jedan grozan čovek beše došao u posetu mojoj majci i njenoj braći kako bi im ponudio da iz njihove kuće u Heliopolisu donese predmete od vrednosti čije iznošenje egipatske vlasti behu zabranile. Uveravao ih je da ima veoma pouzdane veze na carini. Nemajući previše izbora, oni odlučiše da mu veruju. Ali od svega što mu je bilo povereno nisu videli ništa, ili gotovo ništa. Sve je prisvojio i sve je rasprodao za sopstveni račun. Naravno, nije dolazilo u obzir da ga tuže.

Kasnije, kad sam počeo pažljivo da pratim događaje u svetu, sagledavao sam stvari pod drugim svetlom. Bilo je vreme nacionalnog oslobađanja, prava naroda da raspoložu svojim resursima, borbe protiv kolonijalizma i imperijalizma, protiv pljačke trećeg sveta, protiv stranih baza. Da sam bio istrajavao u tome da u egipatskom reisu gledam samo pošast koju je on predstavljao za moju porodicu, imao bih utisak da svoje uske interese stavljam iznad univerzalnih principa.

Uhvatih sebe dakle kako se divim „otimaču“ naše imovine i kako slušam njegove govore sa izvesnom empatijom. Dešavalo mi se čak i da ga branim, s vremena na vreme, kada sam smatrao da ga nepravedno napadaju. U tome me je ohrabrivao jedan član porodice, takođe Libanac iz Egipta, a koji nam je često dolazio na ručak. Iako beše propatio, kao i moji, zbog mera koje je sprovodila revolucija, osećao je prema Naseru bezgranično divljenje, i nije se ustezao da ga pokaže u svakoj prilici, što je izazivalo duge i žive diskusije, ali retko i duže ljutnje. Sve bi ostalo civilizovano i u granicama pristojnosti. Moji roditelji bi peckali prijatelja kad bi reis pretrpeo kakvu nedaću, a on bi pak njih zadirkivao kad bi njegov heroj postigao neki uspeh.

Moj sud o velikanu bio je veoma odmeren. I dalje je takav. Da, čak i danas, nakon toliko godina, i dalje se dvoumim u vezi s njim. U nekim stvarima, Naser je bio poslednji džin arapskog sveta, možda čak i njegova poslednja šansa da se uzdigne. Međutim, tako teško se prevario, i u toliko suštinskih pitanja, da je za sobom ostavio samo gorčinu, grižu savesti i razočaranje. Ukinuo je pluralizam da bi uspostavio jednopartijski sistem; zauzdao je štampu, koja je bila dosta slobodna u starom režimu; oslonio se na tajne službe da bi ućutkao svoje protivnike; njegovo upravljanje egipatskom ekonomijom bilo je birokratsko, neefikasno i u krajnjoj liniji vrlo štetno; njegova nacionalistička demagogija odvela ga je u sunovrat, i sav arapski svet s njim...

Kao što se vidi, moje sumnje u njegov bilans su ozbiljne, čak i da nisam morao uvesti u jednačinu varijabilu „sebičan“, naime, to što je moju porodicu s majčine strane gurnuo napolje iz njihovog raja.

*

Katkada sebi kažem da bi u nekom muzeju posvećenom svetskoj istoriji morao postojati prostor nazvan „Janusov Panteon“. Tamo bi se postavile, pod simboličnim pokroviteljstvom božanstva sa dva lica, znamenite ličnosti koje su odigrale istorijsku ulogu dostojnu divljenja, ali takođe, a ponekad i u isto vreme, odvratnu, odnosno destruktivnu ulogu. Dva velikana koja sam pominjao na ovim stranicama zaslužuju da dobiju počasno mesto u tom Panteonu: Naser i Čerčil.

Kada je reč o reisu, u nastavku ove knjige imaću prilike da navedem nekoliko njegovih stavova koji ga čine dragim, i zbog kojih njegova prerana smrt izaziva kod mene, kao i kod